

Professionell vänskap?

EVA SCHWARZ

Det är kallt den här höstdagen, kylan har kommit lite tidigare i år. Jag står ute på en förskolegård och fryser. Bredvid mig håller barnskötaren Pia ett gråtande barn i vardera hand. Det ena barnet har låga gymaskor på sig och en tunn jacka, det andra trampar på stället i alltför stora röda gummistövlar. Jag går fram till gungorna. De stora kompisgungorna är omtyckta, många barn vill sitta i dem. Ett barn försöker krångla sig upp på gungan. Där sitter redan två barn och kämpar med att få fart. Jag ser barnskötaren Nora stående rätt så nära. Hon tittar åt ett annat håll. Efter en stund vänder hon sig om. Långsamt närmar hon sig barnet som har börjat gny och lyfter upp barnet. Barnet står nu på gungan och försöker få fart på den tillsammans med de andra. Det går trögt. Pedagogen suckar och knuffar lätt på gungan. Jag hör henne säga:

”Kan du inte gunga?”

Tonen är lätt hånfull, upplever jag.

”Din mamma har visst aldrig tid att gunga med dig?”

Jag stelnar till. Har jag hört rätt? Jag vänder blicken åt höger där förskolläraren Sara hjälper barnen på rutschkanan. Har hon hört vad hennes kollega just sa? Det verkar inte så. Hon är helt uppslukad i samtal med barnen. Jag går tillbaka till min ursprungliga plats. Barnet med den tunna jackan och pojken med stövlarna står fortfarande där. Den ena smågråter, nu rinner det massa snor ur näsan. Jag letar fram en näsduk ur min ficka. Den ser oanvänd ut. Jag frågar barnet om jag får snyta. (Det har Sara lärt mig. Alltid fråga först!) Barnet svarar med en lätt nickning. Klumpigt försöker jag torka näsan. ”Såja.”

Den dagen är jag rätt deprimerad när jag träffar Beatriz utanför förskolan för att gå till bussen. Allt känns så trist. Barnen gråter hela tiden och Sara kämpar på med inskolningen. Det blir bara fler och fler barn varje dag. Ledningen matar på. Rummet är så litet och utevistelserna är plågsamma. Det är kallt och barnen har inte rätt kläder. Då ser jag hur Beatriz banar sin väg genom en skara barn fram till utgången. Glad. Hon berättar uppfylld om den härliga dag hon har haft med ”sin barngrupp”, de var i skogen och de hade så trevligt. Sedan var de i ateljén och barnen hade ritat så fantastiska saker. Beatriz berättar om några observationer som hade gjort särskilt intryck på henne. Hon verkar känna till alla barnens namn och pedagogerna hade öppnat sig för henne, hon hade fått inblick i deras sätt att tänka. Jag blir lite avundsjuk. Men också lite förvånad. Är det samma förskola vi studerar? Hur har Beatriz

lyckats bli vän med alla, hur har hon skapat närhet till barnen och pedagogerna på så kort tid?

Dagen som jag beskriver ovan är en av de första dagarna av deltagande observation inom ett gemensamt forskningsprojekt om förskolan.¹ Jag är nybörjare som empirisk forskare och osäker på hur jag ska bete mig. I situationen med gungan ansåg jag att pedagogen hånade barnen på ett olämpligt sätt. Ändå står jag där och gör inget. Beatriz, min erfarna etnolog-kollega, som följer en annan grupp av barn, har däremot kastat sig in i förskolans vardag. Hon verkar ha byggt upp fina relationer till både barn och personalen. Jag undrade först om det inte begränsar hennes forskarblick. Men när jag läser hennes anteckningar är jag imponerad över alla detaljer hon har fångat in, hur mycket förtroende hon har fått av barnen som delar mig sig av sina tankar och visar allt de gör för henne. Dilemmat som uppstår för mig i situationen ovan med gungan handlar om hur jag skulle tolka min professionella roll som forskare. Hur nära får man komma sitt fält? Får man bli vän med sina ”informeranter” och ska man ingripa om någon råkar illa ut och därmed riskera att förlora den professionella distansen? Vilken roll spelar min erfarna kollega för mitt arbete som forskare?

Inom etnologin och särskilt inom feministisk etnografi är detta väl undersökta och reflekterade frågor.² Jag ska i min text ställa frågorna igen och sätta dem i ett annat sammanhang än i det som den brukar diskuteras i, nämligen i relation till en filosofisk diskurs om vänskap. Eller snarare om vänskapen som uppstår i professionella kontexter. Jag använder mig av exempel från min egen professionspraxis som forskare och från förskollärarprofessionen och ska även skriva om det jag har lärt mig av Beatriz – som den här texten är tillägnad – om vänskapens betydelse för arbetet som forskare. Den teoretiska utgångspunkten för min text är Aristoteles bok *Den Nikomachiska etiken* där han lägger grunden till en förståelse av vänskap som fundamental för våra relationer till andra och oss själva. Samtidigt ställer han vänskapen i ett bredare kunskapssteoretiskt och politiskt sammanhang, där vänskap är nödvändig för en förståelse av demokrati och pluralitet. I andra delen av denna text använder jag mig av en berättelse skriven av en förskollärare för att undersöka fenomenet vänskap och dess betydelse för professionspraktiken. Vilken roll spelar vänskap för det professionella handlandet? Här identifierar jag två möjliga dimensioner av vänskap: vänskapen mellan kollegor och vänskapen till de det professionella

¹ Projektet heter *Being and becoming. A phenomenological perspective of formative dimensions in pre-school-education*. Finansierad av Östersjöstiftelsen. Se Lindqvist & Schwarz 2018.

² Se till exempel Aull Davies 2008, Taylor 2011.

arbetet riktar sig till. Till slut argumenterar jag med hjälp av Simone de Beauvoirs tolkning av begreppet engagemang för en viss förståelse av vänskaplighet, om inte vänskap, som en förutsättning för professionellt handlande som inbegriper både etiska och kunskapsteoretiska dimensioner.

Vänskap i forskning och profession

Relationen mellan vänskap och professionalitet är ambivalent. Å ena sidan kräver många professioner, som exempelvis lärare, poliser, sjukvårdspersonal men även forskare en förmåga att samspela.³ Gemenskap och ömsesidig förtrolighet är en förutsättning för att handla skickligt. Som akademiker som forskar om yrkeskunnande är jag beroende av att de jag forskar med och om litar på mig och släpper in mig. Jag är även ytterst beroende av mina kollegor som följer och kommenterar mitt arbete. Här menar jag inte anonyma ”peers” som granskar resultat av mitt skrivande och tänkande, utan kollegor som deltar i en gemensam process, där vi stöder och utmanar varandra. Å andra sidan kan vänskap ses som något som potentiellt hotar professionalitet och objektivitet. Vänskaper bland kollegor eller till elever och klienter kan skapa orättvisa, jäv och begränsar förmågan att fälla ett professionellt omdöme: Man föredrar kanske vännen framför andra, eller känner med dem man ska forska om på ett sätt som förhindrar en viss nödvändig distans. Vänskapliga gemenskaper har även en tendens att utesluta andra. Begreppet ”kåranda” används i vissa yrken som en beskrivning av strukturer där den egna gemenskapen sätts före allmänhetens intressen.⁴ Vänskap kan alltså både bidra till insikt men även stå i vägen för kunskap, den kan stå för närhet och stöd men också för orättvisa och uteslutande. Ändå har vänskap, som jag kommer att argumentera för i det följande, en stor relevans för vår förståelse av professionalitet.

Vanligtvis pratar vi om de relationer som präglar vårt arbetsliv i termer av kollegialitet eller arbetskamratskap. Arbetskamratskapen bygger då på arbetsuppgifter som utförs tillsammans eller på en gemensam yrkesroll som även inbegriper förställningar om en ”ideal gemenskap”. Vänskapen bygger däremot på de specifika relationer människor har etablerat till varandra över tid. Medan kollegialt kamratskap inbegriper en viss rationalitet i förhållande till gemensamma arbetsuppgifter, målsättningar och ideal, är vänskapen personlig. Den handlar om två eller fler personer som tycker om varandra. Vänskapens ambivalens blir särskilt tydlig för en nybörjare i en praktik eller pro-

³ Om polisarens samspel se Schwarz & Lappalainen 2020.

⁴ För en analys av polisens kåranda ur ett internationellt perspektiv se t ex Ekman 1999, Finstad (2000) eller Skolnick 1994.

fession. Nybörjaren är i stort behov av de erfarnas hjälp men också av deras erkännande som en blivande del av gemenskapen. Att hitta någon man tycker om och som tycker om en, kan vara första steget in i en praktik eller arbetsplats. Som ny är man beroende av någon som introducerar en i de vanor och oskrivna regler som inte går att läsa sig till. Samtidigt måste jag som nybörjare lära mig att fälla mina egna omdömen, jag kan inte enbart förlita mig på de erfarnas blickar. Detta är även centralt när man som forskare ska hitta en väg in i praktiken som man vill undersöka. Robin Whitaker reflekterar i sin essä *The Politics of Friendship in Feminist Anthropology* över både vikten och faran med att skapa vänskapliga relationer med informanter (Whitaker 2001). En feministisk hållning till antropologisk forskning innebär oftast även en önskan att förbättra situationen för de praktiker som det forskas om. Det handlar exempelvis inte enbart om att forska *om* kvinnor men även *för* och *med* dem.⁵ Gesa E. Kirsch varnar i essän *Friendship, Friendliness and Feminist Fieldwork* att ett ökat samarbete och öppnare kommunikation inom feministiskt fältarbete även har lett till tilltagande av etiska dilemman, besvikelser och exploatering hos informanterna (Kirsch 2005). Kirsch uppmanar till realism angående de relationer man etablerar i sin forskning. Forskningsrelationer är som alla andra relationer präglade av makt, nyttotänkande och hierarkier.⁶

I situationen jag beskrev inledningsvis är jag nybörjare i min roll som empirisk forskare som ska göra en deltagande observation. Även om min erfarna kollega ger mig råd och bollar med mig kring hur hon brukar göra så måste jag själv träffa beslut om vad som är det rätta att göra. Det finns ingen skarp regel. Jag har byggt upp en nära relation med en förskollärare, Sara, som är min ingång till fältet, medan jag har en distanserad (och delvis kritisk) relation till de andra i arbetslaget som jag har träffat. De verkar ha svårt att få kontakt med barnen och verkar inte intresserade av planering och pedagogiska samtal och överlåter sådant till Sara. Förskolan är min arbetsplats under de dagar och veckor som jag är där för att observera. Jag har enbart Beatriz som kollega på plats. Vår relation definieras av våra olika fokus i det gemensamma forskningsprojektet, jag är intresserad av hur personalen möter de barn som skolas in, Beatriz fokuserar bland annat på platsens betydelse. Vi är på samma

⁵ För en kritisk reflektion av denna hållning se även Linda Alcoffs kanoniska text "The problem of speaking for the others" (Alcoff 1991) och Sandra Hardings text "The Method Question" från 1987 (Harding 1987).

⁶ "Unlike friendships, which develop over time and are built on reciprocal trust and shared information and activities, interviews are likely to be asymmetrical interactions, with one party – the party with the most institutional power – asking the questions and the other answering" (Kirsch 2005: 216).

förskola men engagerade i olika sammanhang. De andra vuxna jag möter spelar en viss dubbelroll. Å ena sidan observerar jag dem och för anteckningar om vad de gör, å andra sidan ”arbetar” jag sida vid sida med dem. Jag pratar med barnen, tröstar när det behövs och sjunger med när vi sjunger namnsången varje morgon. Eftersom det är personalbrist och många små barn som ska skolas in, pendlar jag mellan observatör och ”hjälpfröken”. Under rasten, när de andra sitter och småpratar, stannar jag och förskolläraren Sara oftast kvar och samtalar om dagens utmaningar. Gränsen mellan mig som forskare och ”kollega till Sara” är inte helt tydlig. Varken för mig, barnen eller de andra vuxna. Som nybörjare både som empirisk forskare och som ”vuxen bland barn” på en förskola har jag svårt att finna mig till rätta och är därför beroende av de råd jag får av min erfarna kollega Beatriz. Jag vill att alla ska uppskatta mig och tycka om mig. Det är kanske därför jag inte säger något i situationen vid gungan. Jag är i behov av vänner. Men vad menas med vänskap egentligen?

Aristoteles: Tre former av vänskap

Forskningen om vänskapens betydelse för professionalitet men även den filosofiska diskursen om vänskap är rätt begränsad.⁷ Den för mina frågor mest relevanta och fortfarande aktuella beskrivning av vänskap hittar jag i Aristoteles *Nikomachiska etiken*. Där lägger Aristoteles grunden till en förståelse av vänskap som både nödvändig och grundläggande för bokens huvudfråga: hur man ska leva ett gott liv:

Utän vänskap skulle ju ingen välja att leva, även om man hade alla övriga goda ting (...): för vad är nyttan med sådant överflöd om man är berövad möjligheten till välgörenhet, vilken infinner sig framförallt och i sin mest lovvärda form i relationen till vännerna? (NE 1155a).⁸

För Aristoteles är vänskap av både politisk och moralisk relevans. Den inkluderar, till skillnad från vår vardagliga uppfattning av vänskap idag, kärlekslivet, familjerelationer, arbetsliv och relationer mellan medborgare. Det ideala samhället består enligt Aristoteles av en gemenskap av vänner (NE 1159b32). Vänskapsrelationen är för honom en slags norm för hur vi kan leva ett moraliskt och lyckligt liv tillsammans. (NE 1159b32) I *Den Nikomachiska Etiken* skiljer Aristoteles mellan tre former av vänskap: den nyttiga, den

⁷ Se Bude 2017, Dreher 2009.

⁸ Jag följer här Charlotta Weigelts ännu opublicerade översättning av *Den Nikomachiska Etiken*. Referenser anges i Bekker-pagineringen.

angenäma och den goda. En vänskap som bygger på *nytta* är villkorad, eftersom den andre är inte enbart omtyckt för vem han eller hon är men främst för sina förmågor eller resurser (NE 1156a). Gästvänskap är ett exempel som Aristoteles nämner. I vårt sammanhang tycks denna form av vänskap finnas både i forsknings- och yrkessammanhang. Vänskapen bygger på behovet att arbeta tillsammans, att gemensamt uppnå vissa mål och att lyckas ta sig genom svåra situationer. Jag behöver min erfarna kollega för mitt arbete, hennes råd och stöd är otroligt nyttiga för mig. Relationen till informanterna i ett forskningsarbete är viktigt för att de ska lita på en och släppa in forskaren i sin praktik.

Den andra formen av vänskap, som Aristoteles tar upp, bygger på *njutning*. Man trivs helt enkelt ihop, den andre framstår som angenäm. Även här kan man se kopplingen till forsknings- och arbetsrelationer: Att ha kul tillsammans är en viktig aspekt för att se på sitt arbete som meningsfullt. En arbetsrelation som bygger på njutning innebär även mer än ett friktionsfritt samspel. Det handlar också om att värna om vänskapen för nyttans skull. Osämja på en så intensiv arbetsplats som en förskola kan leda till bristande kommunikation och i slutändan till och med har dåliga konsekvenser för barnen. Att kunna skapa god stämning som forskare i fältet är en central yrkeskompetens.

För Aristoteles är vänskaper som bygger enbart på nytta eller njutning begränsade. De upphör så fort ena i vänskapsrelationen upphör att vara nyttig eller glädjebbringande för den andre. Den tredje formen av vänskap som Aristoteles anser vara den äkta bygger på *godhet*: *det handlar om att värna om den andre för den andres skull*. Vänskap som bygger på det goda innebär att man inte bara söker nytta eller nöje utan att man faktiskt vill varandras bästa. Att vilja den andre väl, innebär enligt Aristoteles också en viss idé om utveckling. Att jag vill att den andre är eller blir en bra människa. Enligt Aristoteles är det nämligen endast en bra människa som kan leva ett gott och lyckligt liv. Men även jag måste sträva efter att vara en god människa för att förtjäna den andres vänskap. En viktig förutsättning för den goda vänskapen är därmed *ömse-sidighet*. Vännen är, som Aristoteles skriver, som ett ”annat själv” (NE 1166a). Det betyder att jag vill den andre väl, lika mycket (eller till och med mer) än jag vill mitt eget väl. Det innebär att jag måste kunna sätta mina egna behov åt sidan och sätta mig in i den andras perspektiv och funderar över vad min vän behöver. Med det menas inte enbart välgång eller glädje, men även vad hen behöver för att utvecklas till en god (och i längden lycklig) människa. Ibland måste jag då göra något som går emot vännens vilja. Jag måste kunna säga obekväma saker till min vän, upplysa vännen om eventuella fel hon eller han är på väg att begå.

Om jag inledningsvis skrev att vänskap hotar professionalitet eller objektivitet och kan skapa orättvisa, så måste vi förstå den aristoteliska vänskaps-teorin på ett annat sätt. Jag kan till exempel inte särbehandla en vän eller ”täcka upp” för henne som gör fel. Detta skulle ju försätta min vän i en orättvis situation. Och detta är inget min vän (egentligen) skulle vilja. Behovet av vänskap som nybörjare i ett forskningsfält eller som forskollärare i en svår arbets-situation består just i denna dimension av ömsesidighet. Jag är ingen bra vän om jag inte handlar vänskapligt. Att ställa upp för min vän betyder att jag måste bedöma vad som är det rätta att göra i en konkret situation. Om vi nu går tillbaka till situationen på förskolegården hade det ur ett aristoteliskt perspektiv varit en självklarhet att konfrontera pedagogen som i mina ögon hånade barnet i gungan. Inte på plats direkt, men efteråt. Inte enbart för barnets skull men även för hennes egen. Vi kunde ha pratat om varför hon sa det. Kanske ur en frustration över barnens hemmasituation? Över hennes egen känsla av otillräcklighet i förhållande till alla barns behov? Samtidigt är det klart att vår relation inte alls kan ses som en vänskapsrelation. Hon är en av pedagogerna jag observerar under mina fältstudier. Vår relation definieras för mig via nyttan, jag behöver hennes godkännande för att få vara på plats, för att kunna genomföra mina observationer.

Relationen med den andra forskolläraren vid rutschkanan, Sara, har däremot en helt annan karaktär. Från första dagen känner jag en samhörighet med henne. I mina ögon gör hon allt rätt. Jag trivs med henne och känner en viss solidaritet. Samtalen med henne gör att jag kan se saker och ting med hennes ögon. Jag kan ta del av hennes erfarenhet och det sättet hon ser på sin roll. Samtidigt bygger även vår relation på nytta, jag behöver henne som ingång till den praktik som jag forskar om. Även relationen mellan mig och Beatriz är en potentiell vänskapsrelation. Våra samtal (som förts mest på vägen till och från förskolan som vi undersöker) hjälper mig att förstå min roll. Jag kan vara öppen med mina farhågor och tvivel. När jag vid första gången vi åker dit frågar hur jag ska bete mig, säger hon ”var dig själv.” Jag var då kanske inte helt nöjd med svaret, som lät för banalt för att ge någon vägledning, men har sedan mer och mer förstått vad det innebär att vara sig själv under en deltagande observation. Det handlar nog om att relatera till de man träffar utan baktanke, att inte närma sig relationen endast ur ett nyttoperspektiv, men att också låta sig styras av situationen.

Vad kan vi säga om vänskapens roll för det professionella handlande som forskare än så länge? Relationen mellan forskaren, kollegor och informanten bygger på nytta och är beroende av god stämning (njutning). Men inte till varje pris. Det är lätt hänt att man för nyttans eller den ”goda stämningens skull”

tiger om en orätt som har begåtts, men detta främjar, enligt Aristoteles, inte vänskapen eller forskningsrelationen. Tvärtom. Det motverkar upprättandet av äkta nära relationer och den egna och andras förmågan till personlig utveckling. Att ingå i en vänskap betyder en viss expansion av min egen kroppslighet, mitt intellekt. Med hjälp av vännerna ser jag världen utifrån flera perspektiv med flera ögon, andra tankar, flera själar. Det är den roll min erfarna forskarkollega Beatriz och förskolläraren Sara intar för mig. Att öppna blicken för olika perspektiv, till exempel för barnens, eller för mina egna farhågor när jag inte vet hur jag ska bete mig som forskare. Detta kan man se som en bra förutsättning för en forskande hållning. Men vad händer med ömsesidigheten då? Det är ju ändå jag som drar nytta av det hela. Kan man verkligen beskriva relationerna som vänskapsrelationer?

Professionell vänskap?

Om vi tittar på vårt exempel med fältforskningen kan vi se att frågan om vänskapens roll för det professionella handlandet berör minst två dimensioner: Den ena handlar om relationen mellan arbetskamraterna och huruvida relationen påverkar möjligheten att handla skickligt. Det andra handlar om relationen till de arbetet riktar sig emot, i exemplet ovan informanterna. I detta avsnitt vill jag titta lite närmare på dessa två dimensioner och även undersöka sammanhanget mellan dem med hjälp av ett exemplen från förskolläraryrket. En vanlig tolkning av professionalitet är att man i sitt arbetsliv inte ska påverkas av sina känslor för sina kollegor eller klienter.⁹ Människor ska bemötas på ett likvärdigt och rättvist sätt. Detta är förankrat i både styrdokument och etiska kodex. Som lärare kan det hända att jag gillar ett barn mer än ett annat, men detta får inte synliggöras i mina handlingar. Som chef får man inte föredra den ena kollegan före den andre. Men vänskapen gör en även sårbar, det är mer som står på spel, relationen kan ta slut, personen man har blivit vän med försvinner potentiellt när det professionella uppdraget är slutfört.

I essän *Förskola i samhällets tjänst* beskriver förskolläraren Charlotta Ståhlberg hur hon i sitt arbete med barnen är beroende av hennes arbetskamrater. Hon berättar om hur hon och hennes arbetskamrat ”Anna”, som hon har samarbetat länge med, har hittat ett gemensamt sätt att relatera till barnen, med

⁹ Ulla Holm definierar ett professionellt förhållningssätt som ”en strävan att i yrkesutövandet styras av det som – på kort och lång sikt – gagnar den hjälpsökande, inte av de egna behoven, känslorna och impulserna. Detta innebär att visa respekt, intresse, värme, medmänsklighet, empati och ett personligt bemötande” (Holm 2001: 41).

humor och berättelsen (Stålberg 2019). De delar en viss syn på barnen som gör att de kan skapa något extra med dem. Det händer något ”magiskt” när de arbetar tillsammans med barnen, skriver Stålberg. Vid svåra situationer, exempelvis i hallen när ett barn vägrar ta på sig kläderna, använder de sig av roliga berättelser och rim som fångar barnet som sedan följer med ut utan protest.

Ingen historia får vara kränkande och de får aldrig skambelägga någon. Jag vet att jag kan göra så här i barngruppen tillsammans med Anna för jag vet att hon inte kommer att »ta historien åt fel håll» (Stålberg 2016: 221).

När hon arbetar med ”Hillevi” i liknande situationer är det däremot tvärtom, magin försvinner. Det är inte enbart Hillevi som är annorlunda i jämförelse med Anna, även hon själv blir till en annan pedagog:

Det blir ingen magi mellan Hillevi och mig, ingen lek. Vi hittar inte varandra i det. Jag förvandlas till en pedagog som inte heller har förmågan att leka. Jag gör nu som Hillevi och säger till barnen när de inte klär på sig, även om jag inte gör det lika argt som hon gör. Igår var jag med och rimmade med Teo och Hugo, idag kan jag inte göra det, det skulle vara att provocera Hillevi (Stålberg 2016: 221).

Exemplet handlar också om förskolan om än i ett annat sammanhang än forskning. Stålberg beskriver relationen mellan sig och sina kollegor som essentiell för att kunna handla rätt i relation till barnen. Det handlar inte om att göra samma sak, men om att se på barnen på ett liknande sätt. Stålberg förmedlar en viss misstro mot hennes kollega Hillevis perspektiv. Detta bygger nog på tidigare erfarenheter med henne, där Hillevi agerat hårt mot barnen. Hon hittar inget att relatera till i Hillevis sätt att bemöta barnen som hon gör i sin relation till Anna. Ändå kämpar alla tre pedagoger med samma utmaning, nämligen att få en barngrupp påklädda för att gå ut. Det är många barn och situationen är potentiellt stressig. Även om Stålberg är oense med sin kollega är hon beroende av hennes insats. Hon skulle inte klara arbetet själv. Exemplet visar även på en annan dimension av vänskap. Nämligen att vi blir till någon annan genom vännen. Att ingå i en vänskap, men också att etablera en nära arbetsrelation med någon, betyder att man till en viss del blir som den man är tillsammans med. Här kommer den andra dimensionen av den aristoteliska vänskapsmodellen i spel: njutning. Anledningen att ingå en vänskap kan vara att man trivs med den andra personen. Men en del av detta kan också vara att man trivs

med sig själv när man är med sin vän. Stålberg trivs med att samarbeta med Anna, för samspelet gör att hon känner sig som en rolig pedagog. Något som hon inte erfar med Hillevi.

Exemplen ur yrkesvardagen ställer frågan om relationen mellan vänskap som bygger på nytta och vänskapen som bygger på ömsesidighet på sin spets. En arbetsrelation är, liksom en forskningsrelation, från början en nyttorelation. Nyttan är då externt definierad via själva praktikens syfte och mål. En vänskaplig relation till sin arbetskamrat kan här bidra till en ”nyttomaximering”, det kan inbegripa att man arbetar mer effektivt, men också att arbetet är roligare.¹⁰ Exemplet med påklädningen i hallen visar även att en arbetsrelation som bygger enbart på nytta kan förhindra en att se situationen mer nyanserat. När Stålberg arbetar med Hillevi blir hon själv till någon som ”lösa problemet” med påklädning. Bristen på en ömsesidig relation mellan pedagogerna påverkar relationen till barnen men också möjligheten till en gemensam syn på vad yrkesrollen innebär.

Professionaliseringsrörelsen och akademiseringen av många yrken gör att den kunskap som krävs för att utföra jobbet formaliseras. Vem som helst som har gått utbildningen och har tillgodosett sig kunskapen ska kunna utföra jobbet. Alla som har arbetat med andra vet dock att det inte är så enkelt. Som exemplen ovan visar så bygger arbetet inom mellanmännsliga yrken mycket på upparbetade relationer. Att människor inte är utbytbara även om de byts ut. Att inte vara utbytbar betyder också att mitt kunnande inte är något som jag förfogar över ensam, men att det uppstår i samspelet med andra. Det håll som uppstår när en viktig person försvinner på arbetsplatsen är inte väldefinierat, kan inte självklart fyllas med samma kompetens, men även en del av de andra som är kvar försvinner. När Anna försvann, försvann Charlotta Stålbergs förmåga att vara en rolig pedagog.

I en alltmer individualiserad yrkesvardag, där ansvaret att vara kompetent och flexibel tillskrivs individen, har även relationer mellan yrkespraktiker förändrats.¹¹ Relationen präglas i högre grad av konkurrens och effektivitetstänkande och i lägre grad av ömsesidig vänskap. Detta gäller även det akademiska arbetet. Relationerna formas till en stor del av en nyttologik. Vem ska jag publicera med? Vilka kontakter är viktiga att upprätthålla? Beatriz skriver i texten ”Lärande och omsorg som process eller resultat? Förskolan möter näringslivets verksamhetsstyrning” om hur förskolans ledning påverkas av

¹⁰ Detta är något även arbetsgivare vet om. *Se en artikel om en ledarskapsidé att vänskap är bra för effektivisering av arbetet*; <https://www.svd.se/ledskapsproffs-odla-nara-vanskap-pa-jobbet> (7/10/2020)

¹¹ Se t.ex. Roland Paulsens beskrivning av det moderna arbetsmiljöet (Paulsen 2017).

näringslivets sätt att driva produktionsprocesser, där påklädningen i hallen anses som en flaskhals i produktionskedjan, som gärna överläts till ”mindre kvalificerad” personal. Barnskötarens roll kopplas samman med barnens omedelbara behov av omsorg och tröst medan förskollärarens yrkesroll anses vara central för barnens lärande och framtida skolframgång. I arbetslaget förväntas de dock ha en nära och jämlik relation till varandra. Lindqvist pekar ut det paradoxala i situationen:

En förutsättning för detta är att båda godkänner rangordningen dem emellan och agerar komplementärt. Vid första anblicken förefaller talet om att inflytandet och makten över förskolans verksamhet överlämnats till personalen och barnen mycket demokratiskt och tilltalande. Jag menar dock att detta tal har konsekvenser som bör problematiseras. Om omsorg och lärande ses som förutsättningar för alla barns utveckling motverkas detta syfte av en polarisering av arbetslaget där förskollärare professionaliseras på bekostnad av barnskötarens yrkesdegradering (Lindqvist 2017:37).

Stålbergs exempel ovan, när hon beskriver magin som uppstår med Anna och barnen i det gemensamma berättandet, visar dock även på vikten av en så till synes banal situation som påklädningen i hallen. Något som oftast ses som en klassisk ”omsorgssituation” är i själva verket en situation där den pedagogiska relationen mellan barn och pedagog prövas. Där en pedagog, barnskötare eller förskollärare, kan ta chansen att knyta an till barnet och skapa en förtroendefull relation, som är en förutsättning för att ingå en pedagogisk relation till barnen (Bollnow 1987). Att enbart definiera relationen mellan pedagogerna som är involverade i situation via nytta (att få ut barnen så snabbt som möjligt) skulle reducera den professionella och den pedagogiska relationen till en instrumentell relation. Att bistå den andre i sin autonomi, som det som händer när man hjälper ett litet barn på med sina kläder, innebär ett stort ansvar. Att möta situationen på ett skickligt sätt skapar en potentiell närhet mellan barn och pedagog. Även den situationen har en möjlig dimension av ömsesidighet. Det handlar inte enbart om att hjälpa ett barn. Den som är behjälplig blir också berörd av situationen, av närheten och förtroendet. Att hjälpa någon som (ännu) inte kan, att börja bry sig om den andre för den andres skull, som Aristoteles formulerar det, förutsätter ett perspektivbyte från det egna perspektivet till en annans perspektiv på situationen. Här kan vi även se paralleller till forskningsarbete. Att tolka en deltagande observation som ett ”insamlade av material” som ska gå så effektivt till som möjligt och där ett ingripande i fältet anses leda blicken bort från det viktiga är inte enbart potentiellt prob-

lematiskt ur ett forskningsetiskt perspektiv. Man riskerar även att man går miste om en djupare förståelse av fältet, i den mån fältet man undersöker består av mellanmänskliga relationer.

Simone de Beauvoir: Candides trädgård

Ska vi alltså odla vänskaper med dem vi forskar om och arbetar med? Eller för att formulera frågan på ett mer allmänt moralfilosofiskt plan: *Ska* vi blanda oss i? Enligt den franske filosofen Simone de Beauvoir är frågan fel ställd. Det är inte en fråga *om* huruvida vi ska göra det eller inte, men det handlar om att nå en insikt i att vi alltid redan är inblandade i de andras liv. Den viktigare frågan är *hur* vi förhåller oss till detta. I essän "Pyrrus and Cineas", som hon skrev under Nazi-Tysklands ockupation av Frankrike och som räknas som hennes första filosofiska skrift, introducerar Beauvoir bilden av Candides trädgård¹² för att visa upp den moralfilosofiska grundproblematiken. Det finns de, menar hon, som ser hela världen som sin trädgård, andra är däremot enbart engagerade i en liten blomkruka som de tar hand om. Vi fostras till olika sätt att relatera till världen som "vår trädgård", som ett fält som angår oss. Beauvoir använder sig av ett exempel där föräldrarna bemöter ett barn som gråter för att portvaktens son har dött med oförstånd: Varför gråter du? Han är inte din bror. Du känner inte honom. En annan gång, när barnet gråter över sitt eget misslyckande, frågar de: Varför är du ledsen över ditt misslyckande, tänk på de stackars barnen i fattiga länder, där så många dör av hunger. Barnet uppmanas en gång att bry sig enbart om det egna. I andra fall ska barnet bortse från sitt liv, det egna föreskrivs inte vara så viktigt som andra saker, andras öden. Beauvoir formulerar en paradox, som har med vår förståelse av moral och objektivitet att göra. För att kunna känna med någon måste vi vara involverad i personens liv, å andra sidan tycks ett moraliskt förhållningssätt kräva av oss att bortse från det vi är involverade i: att bry oss om det som inte *enbart* angår oss.

Hur ska vi då dra gränsen för det som angår oss? de Beauvoirs svar är enkelt: Vi måste inte dra en gräns. Vi är ledsna för någon, för att vi är engagerade i världen. Vi överskrider konstant vårt här och nu genom våra projekt i världen. Visst drar vi ett streck för att definiera våra projekt, för att formulera målsättningar, men vi är inte intresserade enbart i att nå målen. Vi är intresserade av möjligheten att överskrida dem. de Beauvoir menar vidare i texten att anledningen till att det överhuvudtaget är möjligt att vi bryr oss om något som händer utanför oss själva ligger i vår potential som subjekt. Om vi skulle vara

¹² Det är en bild som de Beauvoir tar över från Voltaires satiriska roman *Candide eller Optimismen* från 1759.

saker, ting, objekt, så skulle inget angå oss. Tingens existens är ”enslighet” (*solitude*), de är separerade från andra ting. Det är tingets väsen, att det kan identifieras som skilt från andra ting, vilket inte är fallet för ett subjekt. Som subjekt och inte ting är vi alltid redan involverade i livet med andra genom vårt engagemang i världen: vi älskar, vi tänker, vi begär. Att vara ett subjekt innebär att överskrida sig själv. Det är det begreppet ”transcendens” står för:

It is because my subjectivity is not inertia, folding in upon itself, separation, but, on the contrary, movement towards the other that the difference between me and the other is abolished, and I can call the other mine. Only I can create the tie that unites me to the other. I create it from the fact that I am not a thing, but a project of the self towards the other, a transcendence (de Beauvoir 2005: 93).

Portvaktens son, som dog, skriver de Beauvoir, är inte *min* bror, men han är inte längre en främling om jag gråter för hans skull (de Beauvoir 2005:93). Det är mina tårar som avgör. Vad som är mitt är beroende på vad jag gör. En främling, som jag aldrig har träffat förut, men även en figur i en roman, kan bli till en vän en eller förtrogen person, om den tar plats i mitt liv som betydelsefull.

Jag menar att de Beauvoirs förståelse av mänsklig subjektivitet som grundad i engagemang och transcendens kan hjälpa oss att förstå relationen mellan vänskap och yrkespraktik. Att jag kan överskrida mitt perspektiv är en förutsättning för att kunna relatera till något jag inte vet om (än) men som jag är engagerad i. Denna förmåga ger mig också möjligheten att kunna sätta mitt perspektiv i relation till det som jag är intresserad av. Att till exempel se begränsningar i sitt perspektiv och förstå huruvida ett visst engagemang riskerar att stå i vägen för insikt. Jag kan även bli medveten om att jag styrs av olika, eventuellt motstridiga intressen. Om jag går tillbaka till ”trädgården” i min egen text, situationen på förskolans innergård med gungan, kan man se att det är två olika typer av engagemang som står mot varandra. Jag hamnar i en situation där jag måste avväga vilken jag ska stanna i. Är det engagemanget i relationen mellan pedagogen och barnet som potentiellt kränks eller är det engagemanget i mitt forskningsarbete? Eller finns det en möjlighet att vara kvar i båda dessa engagemang?

de Beauvoirs perspektiv på subjektivitet som transcendens lyfter fram även en annan dimension av mellanmänskliga relationer, som är relevant för vårt sammanhang: Jag kan inte till fullo rå om mitt och andras perspektiv. Mitt engagemang är inbäddat i min historia, beroende av mina tidigare handlingar och vanor men också av min plats i världen. Jag kan inte helt och hållet välja

vem och vad jag är engagerad i. Att jag hamnar i läget där olika engagemang ställs mot varandra visar också på min roll som nybörjare som inte har mycket erfarenhet med liknande situationer. Men även den andras perspektiv är något otillgängligt för mig: Eftersom den andra, som jag riktar mig mot som ”informant”, ”kollega” eller ”vän” själv är ett subjekt undflyr hon mig alltid i denna mån (de Beauvoir 2005: 94). Som subjekt är jag underkastad (”subjected”) den andra. Mina handlingar är för den andra det de betyder för henne. Jag kan inte tvinga in den andra i den av mig tilltänkta rollen. Här ser man en parallell till Aristoteles idé om ömsesidighet som ett kriterium för vänskap.

Man kan se att det som Aristoteles till synes enkelt formulerar: att göra något för den andras skull, i de Beauvoirs tappning visar sig som ett komplext och ambivalent uppdrag. En förståelse av professionalitet, och detta gäller forskare lika mycket som en förskollärare, handlar om en viss avgränsning av sitt handlingsfält. Den är också förknippad med ett visst etos som till exempel definierar den goda forskarens eller den goda lärarens handlingsätt. Samtidigt kan vi med Aristoteles och de Beauvoir fastställa (professionell) handling som något som definieras i relation till en konkret situation, där vi måste förhålla oss till de gränser som vi har upprätthållit i förväg. En påtänkt informant kan visa sig som en vän, en situation av ömsesidighet och glädje som i exemplet med barnen som ska klä på sig i hallen, kan – när kollegorna byts ut – förvandlas till en besvärlig stund där en ”arbetsuppgift” måste utföras.

Vänskaplighet: Mellan närhet och distans

Diskursen om vänskap tydliggör hur etiska, politiska och epistemologiska perspektiv på professionell handling hänger ihop. Den etiska dimensionen uppstår eftersom det är relationen med och till andra som först och främst konstituerar det professionella handlingsfältet. Det är där, i relation till andra människor, frågan om hur vi ska handla framkallas. Det är alltså engagemanget för ett fält, i mitt och Beatriz fall förskolan, som gör att man börjar forska om något och det är engagemanget som upprätthåller intresset på plats. Häri ligger också en kunskapssteoretisk dimension: för att få syn på sitt handlingsfält krävs det en viss balans mellan närhet och distans (i de Beauvoirs terminologi mellan transcendens som engagemang och transcendens som ett överskridande av situationen). Beatriz formulerar det som en växelverkan mellan kraven på närhet i fältet och distans i form av teoretiska perspektiv och nya erfarenheter. Hon skriver om sina egna reflektioner över fältarbetet vi har genomfört på samma plats i texten ”Omprovande. Om vikten av att ryckas ut ur sin förtrogenhet”:

Vägen till förskolans dagliga praktik har tagit mig ur en välbekant seminarievärld där teorier och begrepp känts bekväma och slungat mig ut i en miljö där dessa visat sig vara trubbiga när det väl gäller. I mina fältanteckningar har jag noterat mina framsteg för att övervinna svårigheter och mina ansträngningar för att få vara en tillgång i gruppen. Barnskötare som utbildas till förskollärare och högskoleforskare som fältarbetar i förskolan har det gemensamt att vi brottats med att smälta samman nya teoretiska perspektiv och praktiskt kunnande till en egen förståelse. Men också att vi är beredda att ompröva det vi redan vet i ljuset av nya erfarenheter. Växelverkan mellan teoretiska perspektiv och praktik länkar samman nya insikter med våra tidigare erfarenheter, med våra liv här och nu, och med framtida förhoppningar (Lindqvist 2016: 364).

Beatriz betonar att det förtrogna kan vara lurigt, att vi behöver utmanas med nya perspektiv och därigenom skapa nya erfarenheter och relationer. Hon betonar även det gemensamma mellan arbetet som forskare och barnskötare som utbildar sig till förskollärare och huruvida processen med att möta nya erfarenheter inte enbart påverkar det professionella perspektiv som forskare eller lärare men även griper in i ens personliga liv. Här kan jag se tydliga kopplingar till den Aristoteliska etiken: Medan vi nuförtiden tenderar att begränsa den icke-instrumentella vänskapen till den privata sfären, ser Aristoteles den ömsesidiga vänskapen som central för det politiska livet och etiken. För Aristoteles är beskrivningen av vänskap inte enbart en beskrivning av vissa relationer vi hyser med andra, men en modell för hur vi överhuvudtaget ska relatera till andra. Samtidigt är han tydlig med att äkta vänskap är sällsynt. Vi kan inte vara goda vänner med många, eftersom det kräver en särskild vänskapspraktik, ett upprätthållande om omsorg för relationen. Den ”goda vänskapen” som Aristoteles beskriver ställer höga krav. Det är ett vänskapsideal som värnar om den egnas och andres potential att bli en god människa i relation till en delad värld. Den typen av vänskap låter sig inte beordras och den låter sig inte skapas genom gemensam målsättning, metodhandböcker eller styrdokument, den uppstår i samvaron med andra. Vi kan inte kräva eller förvänta oss att de vi arbetar med eller forskar om ska vara våra vänner. Men vi kan tänka oss något som ett *vänskapligt förhållningssätt* som utgår från både Aristoteles vänskapsideal och de Beauvoirs idé om engagemang.

Den *professionella vänskapligheten* innebär en hållning som strävar efter att ta tillvara egna och andras perspektiv. Denna dimension av vänskaplighet i en professionell kontext inbegriper inte enbart relationen till arbetskamrater men också mötet med andra under yrkesutövningen. Detta innebär även en insikt i

att jag inte helt kan styra över mina arbetskamrater eller informanter och relationen jag har till dem. Det kommer alltid att finnas en existentiell dimension i forskningssamarbete och samspel på en arbetsplats som inte låter sig beskrivas eller styras via gemensamma målsättningar eller principer. Hur väl samspelet fungerar beror också på vem vi är och de erfarenheter vi har med oss och gör tillsammans. Vi kan dock förhålla oss till våra relationer och våra erfarenheter. Det förutsätter en förmåga att samtala med varandra och en vaken blick för ens egna begränsningar och de relationer man ingår med andra. Som i vissa fall, som i relationen till Beatriz, kan leda till vänskap i den bästa möjliga formen.

Referenser

- Alcoff, Linda (1991). The Problem of Speaking for Others. *Cultural Critique* 20: 5.
- Aristoteles (u.å.). *Den Nikomachiska etiken*, översättning av Charlotta Weigelt, opublicerat manuskript.
- Aull Davies, Charlotte (2007). *Reflexive Ethnography: A Guide to Researching Selves and Others*. 2nd ed. London: Routledge.
- Bollnow, Otto Friedrich (1987). *Crisis and Beginning. Contributions to a pedagogical Anthropology*. Duquesne University Press
- de Beauvoir, Simone (2005). Pyrrhus and Cineas. I: Simons, Margaret A, Timmermann, Marybeth, Mader, Mary Beth, and Proquest EBC. *Philosophical Writings*. Baltimore: University of Illinois.
- Bude, Heinz (2017). Soziologie der Freundschaft. *Berlin J Sozial* 25, 547–557.
- Dreher, Jochen (2009). Phenomenology of friendship: Construction and Constitution of an Existential Social Relationship, *Hum Stud* 32, 401–417.
- Ekman, Gunnar (1999). *Från text till batong: Om poliser, busar och svennar*. (Diss) Stockholm: Ekonomiska forskningsinstitutet vid Handelshögskolan.
- Finstad, Liv (2000) *Politiblikket*. Oslo: Pax Forlag.
- Harding, Sandra (1987). The Method Question. *Hypatia* 2.3, 19–35.
- Holm, Ulla (1995). *Det räcker inte att vara snäll – Förhållningssätt, empati och psykologiska strategier hos läkare och andra professionella hjältare*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Holm, Ulla. (2001). *Empati – att förstå andra människors känslor*. Stockholm: Natur och kultur.
- Ihrskog, Maus (2007). *Kompisar och kamrater; barn och ungas villkor för relationskapande i vardagen*. Växjö: Växjö Universitet.
- Kirsch, Gesa (2005). Friendship, Friendliness, and Feminist Fieldwork. *Signs* 30.4, 2163–172.
- Lindqvist, Beatriz (2016). Omprövande: Om vikten av att ryckas ut ur sin förtrogenhet. I: Alsterdal, Lotte & Pröckl, Maria (red) *Inifrån och Utifrån. Om praktisk kunskap på förskolan*. Huddinge: Södertörns högskola.

- Lindqvist, Beatriz (2017). Lärande och omsorg som process eller resultat? Förskolan möter näringslivets verksamhetsstyrning. *Kulturella Perspektiv – Svensk Etnologisk Tidskrift* 26.3–4, 32–38.
- Paulsen, Roland (2017). *Arbetsamhället: Hur Arbetet överlevde Teknologin*. [Ny Utgåva]. ed. Stockholm: Atlas.
- Schwarz, Eva & Lindqvist, Beatriz (2018). Exploring the Phenomenology of Whiteness in a Swedish Preschool Class. *International Journal of Early Childhood* 50.1, 1–14.
- Schwarz, Eva & Lappalainen Jonna (2020). Collective Phronesis? An Investigation of Collective Judgement and Professional Action. I: Giovagnoli R. & Lowe R. (red) *The Logic of Social Practices. Studies in Applied Philosophy, Epistemology and Rational Ethics*, vol 52. London: Springer.
- Skolnick, Jerome H. (1994). *Justice without trial*. New York: Macmillan.
- Smith, Sanne (2018). Befriending the same differently: ethnic, socioeconomic status, and gender differences in same-ethnic friendship. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 44:11, 1858–1880.
- Stålberg, Charlotta (2016). Förskola i samhällets tjänst. I: Alsterdal, Lotte & Pröckl, Maria (red) *Inifrån och Utifrån. Om praktisk kunskap på förskolan*. Huddinge: Södertörns högskola.
- Taylor, Jodie (2011). The Intimate Insider: Negotiating the Ethics of Friendship When Doing Insider Research. *Qualitative Research* : QR 11.1, 3–22.
- Whitaker, Robin (2011). The Politics of Friendship in Feminist Anthropology. *Anthropology in Action* 18.1, 56–66.